

AGOSTINO PERTUSI, *La Caduta di Constantinopoli*. 2 cilt: 1 - *Le Testimonianze dei Contemporanei*. 2 - *L'Eco nel Mondo* (İstanbul'un Fethi. Çağdaşların tanıklığı. Dünyadaki Yankısı), Milano 1976, XCI+467, 566 sayfa. Fondazione Lorenzo Valla Arnoldo Mondadori Editore.

Tanınmış Bizans Edebiyatı ve Filolojisi profesörlerinden Agostino Pertusi¹, İstanbul'un fethine ait çağdaş kaynakları iki ciltlik bir külliyat halinde yayınlamış bulunuyor. İlk kısmı olaya kişisel olarak katılıp, gözlemlerini kaleme alanlara, ikinci kısım uygar âlemden olayın nasıl karşılandığına ayrılmıştır. Çağdaş tarihçilerin ve kaynak değerinde yapıtlar bırakan yazarların ürünleri günümüz araştırmacıları tarafından sık sık ele alınmıştır. Geçen yüzyılda böyle bir girişim yapılmıştı². Fakat her araştıran kendi bildiği dillere göre konuyu ele almıştı. Prof. A. Pertusi ise Türk kaynaklarını ihmal etmemiş, meslektaşlarının yaptığı çevirilerden yararlanmıştır. Bilmediği diğer dillerden yaptırdığı çevirilere yararlı notlar koymuştur.

İstanbul'un Türkler eline geçmesi devrin Şark ve Garp âleminde büyük yankılar yapmıştı. Yüzyıllar boyunca her iki taraf için önemli bir sembol haline gelen

¹ Derleyen bir Bizans Tarih ve Edebiyat müteahhisi olması yanında, Türk tarihinin ilk dönemlerini yakından ilgilendiren araştırmalar da kaleme almıştır. Görebildiğimiz bazı yayınlarını burada kaydediyoruz: "La epistole storiche di Lauro Quirini sulla caduta di Constantinopoli e la potenza dei Turchi (İstanbul'un fethi ve Türklerin gücüne dair L. Quirini'nin tarihsel mektupları)", şu eserde: *Lauro Quirini Umanista*, Firenze (Floransa) 1977, s. 163-271. "La lettera di Filippo da Rimini, cancelliere di Corfu a Francesco Barbaro e i primi documenti occidentali sulla caduta di Constantinopoli 1453 (Korfu koruyucusu, Rimini'li Francesco'nun F. Barbaro'ya mektubu ve İstanbul fethine dair batıdaki ilk belgeler, şu eserde: *Μνημοσυνον Σοφιας Αντωνιαδη*, Venezia (Venedik) 1974, s. 120-157. Tra storia e leggenda: Akritai e Ghâzi sulla frontiera orientale di Bizanzio (Tarih ve efsane arasında: Bizans'ın şark sınırındaki Akritaslar ve Gaziler), şu eserde: *XIVe Congrès International des Études Byzantines. Bucarest 6-12 septembre 1972, Rapports II* s. 27-72. "I primi studi in occidente sull'origine e la potenza dei Turchi (Türklerin menşei ve gücüne dair garpde yapılan ilk araştırmalar", *Studi Veneziani XII* (1970) s. 465-552. Bu makalenin Fransızca çevirisi *Bulletin de AISEE X/1* (1972) s. 49-94.

Bu tanıtımımız yayın sırasını beklerken Prof. A. Pertusi vefat etti. Yukarıda sıraladığımız eserlerinin ana hatlarını, hakkında hazırladığımız bir nekroloji yazısıyla ele aldık.

² İstanbul fethini ilgilendiren batılı kaynakların geçen yüzyılda başarısızlıkla sonuçlanan yayın girişimi için bk. S. Eyice "İstanbul Arkeoloji Müzelerinin ilk müdürlerinden Dr. Ph. Anton Dethier hakkında notlar", *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı IX* (1960) s. 45-52. bk. s. 47, ayrıca n. 12.

İstanbul'un pek az kentin sahip bulunduğu özelliğinden dolayı, fethine ait pek çok belgenin bulunması doğaldır. Tarihle ilgili her aydın kişinin dikkatini çekmiştir. Türk tarihçiliği de bu konudan uzak kalmamıştır³. Bununla beraber daha ele alınacak pek çok konu bulunmaktadır. Elimize geçtiği günden beri büyük bir merakla incelediğimiz bu külliyyatın bir özetini burada sunuyoruz.

Birinci ciltte 50 sayfalık giriş, buna bağlı 7 sayfalık kaynakça notu, 32 sayfalık kronoloji (31 Ekim 1448'den 28 Aralık 1453 tarihine kadar) yer almaktadır. Girişteki başlıklar sırasıyla: "Dünyadaki büyük korku" Türklerin yaptığı önemli girişimler ve Avrupa devletlerinin karşı koyma girişimleri, "Çağdaşlarının gözünde II. Mehmed". Fatih Sultan Mehmed'in Şehzadelik dönemi ve tahta geçtiği 1451 yılından sonraki tutumu, onun kişiliğine dair bazı yazıların fikirleri derli toplu özetlenmiştir. 3. başlık "XV. yüzyılda Türklerin savaş gücünün değerlendirilmesi"-dir. İstanbul'un fethine girişen Türk ordusunun sayısı her zaman merak edilmiştir. Başka vesileler ile ele alınan yazarlar burada ele alınmıştır. Türk ordularının her zamanki hazır kuvvetlerinin sayısı batılı araştırmacılar tarafından incelenmiştir. 4. başlık "Bir imparatorluğun çöküşü"dür. Enea Silvio Piccolomini'nin 'İtalyanlar cihanın sahibi idiler, şimdi Türklerin hükümranlılığı başlıyor' cümlesiyle başlayan bölümde Bizans İmparatorluğunun önüne geçilmeyen çöküşünün dinamik Türk gücü karşısında dayanmasının olanaksız olduğu ve diğer batılı devletlerin ilgisizliğine değinilmiştir. 5. başlık "İstanbul fethinin haberi nasıl yayıldı". 26. sayfaya konulan taslakda İstanbul'un fethi haberinin dünyaya nasıl ve hangi yollarla yayıldığı gösterilmiştir. Roma İmparatorluğunun tek varisi, büyük bir uygarlığın ve ekin geleneğinin yeşerdiği yer sayılan Bizans başkentinin Türklerin eline geçmesi, bugünün gerçek bir büyük haberi karşılığı sayılabilir. İşte böyle bir haberin nasıl dağıldığı konusuna eğilen Pertusi, Eğriboz, Girit, Korfu, Venedik, Sakız, Cenova gibi kent ve adaları yayılma merkezi saymıştır. Her bir merkezden hangi ikinci derece haber merkezlerine ulaştığını dikkatten uzak tutmayan yazar, haber çeşitleri üzerinde de durmuştur. 6. bölüm: "İnsancıl katkı duyguları ve siyasal ilgiler" başlığı ile uzunlardan biridir. Türk kuvvetlerinin durdurulmasına yeterli olamayan Bizans'a yardım, her devleti ilgilendirirdi. Fakat aralarındaki çıkar ayrılıkları bir arada hareket etmelerini engellemektedir. İstanbul'un fethi haberi ulaştığı zaman ne yapacaklarını bilemeyenlerin ruhsal durumları da ele alınmaktadır. Haberlerin alıcıları kentin son durumunu öğrenmek için, yeni gelişmeleri de beklerler. Venedik kentine haber 29 Haziran günü Eğriboz adasından ve İnebahtı (Lepanto)'dan Korfu adası yoluyla gelen söylenti ve kesin belgelerle ulaştı. Bu haberden önce 12 Haziran günü Kudüs'e gitmekte olan bir gurup hacı Mora'daki Modon limanında Türk gemilerine yakalandıkları zaman haberi duymuşlardı. Aynı anlarda Girit adasında sürgünde bulunan Paolo Dotti adında bir Padovalı da kardeşine haber vermişti. Bununla beraber 29 Haziran akşamı Venedik kentine ulaşan haber halk arasında büyük bir korku ve dehşet yarattı. 4 Temmuz günü adı geçen kente giren 3 gemi son haberler yanında, bir de Günlük kaleme alan Nicolo Barbaro'yu

³ İstanbul'a ait bir bibliyografya denemesinin çok zor bir iş olduğu bellidir. İ. Binark - N. Sefercioğlu, *İstanbul, Fatih, Fetih ve Fatih Devri hakkında yazılmış kitaplar bibliyografyası*, İstanbul 1977. İstanbul Fetih Cemiyeti 76. Pek başarılı olamamıştır.

da getirdi. Korfu ve Girit adalarından yayılan haberler yanında, İstanbul fethine dair önemli haberler Sakız adası yoluyla dağılmıştır. Cenovalı komutan Giovanni Giustiniani Longo öldürücü ağır bir yara ile kaçmış, bu arada çok önemli satırlar kaleme alan Midilli arşövek'i Sakızlı Leonardo ve gene bir Cenova vatandaşı Angelo Giovanni Lomellino bu adaya gelmişlerdi. Burada hazırlanan haberler Cenova hükümetinin bilgisine sunuldu. Bu şekilde bilgilerin nasıl derlenip İtalya'da yayıldığını inceleyen Prof. Pertusi dipnotu koymadan kitapların özetini vermiştir. En sonda edindiği izlenim (S. XLV) "Bütün bu topladığımız metinler, Batı âleminin Balkanları ve Yunanlı - Doğu'yu yalnız başına bırakmaktan sorumlu tutmakta ve kendisi için kötü bir idraksizliği gösterir. Diğer taraftan kendi uygarlıklarının gerçek anası sayılan Bizans uygarlığını kurtarmak için yeterli olmadıklarını anlamış bulunuyorlardı". 7. başlık: "Çağdaş Türklerin gözünde İstanbul'un fethi", kısa olmakla beraber bu dilde yapılan ilk çalışmadır. Bu konuda Türk tarihçiler yeterli çalışma yapmışlardır⁴. 7 sayfalık kaynakça notu yukarıda saydığı hususların hangi belli başlı yapıtlar taranarak sağlandığını göstermektedir. Bu derleme için şimdiki değin İstanbul fethine ait yapılan kaynakça girişimlerinin en düzenlisidir diyebiliriz. Görmediği veya doğrudan bu külliyatda kullanmadıklarını yazar ikinci cildin sonuna almıştır. (C. II s. 497-512)

Bu genel girişten sonra Kronoloji bölümü gelmektedir. İlk verilen tarih 31 Ekim 1448, son Bizans İmparatoru Kostantin Dragazes'in, varis bırakmadan ölen kardeşi Ioannes VIII.'in yerine geçtiği gündür. 1449 yılının 17 Mart'ında Türkler Eğriboz adasını tehdit etmişlerdir. 18 Nisan tarihinde Venedik Cumhuriyeti Papalığa, Bizans İmparatorunun Türklerle (II. Murad) sulh yaptığı yanıtını verirken yardım da istediğini haber verir. 1451 ve 1452 yıllarına ait olayların sayısı çoktur. Zira II. Mehmed artık İstanbul'u fethetmek arzusunu ortaya koymuş, bunu danışmanlarına açmış bulunmaktadır. Bu girişime karşı olan Halil Paşa, gelişmeleri Bizans İmparatoruna iletmektedir. Bu arada Venedik ve Cenova Cumhuriyetleri kendi açılardan hazırlıklarını iletirler. 20 Mayıs 1452 tarihinde Kievli Kardinal İsidor, Papalık temsilcisi olarak Bizans İmparatorundan Kiliselerin birliğini ister. 26 Temmuz günü bu zat ölen katolik patriği yerine getirilir. Ağustos ayı sonunda Boğaz-kesen kalesi (Rumeli Hisarı)'nın tamamlanması, batılılar için hazırlıkların hızlandırılmasına yol açar. Kuşatma ile ilgili ilk önemli girişim 31 Ağustos - 3 Eylül tarihleri arasındadır. II. Mehmed ilk harp girişimini yapar. 50.000 kişilik ordusu ile İstanbul surlarının nasıl korunduğunu inceler. Bizans atlıları bazı karşı koyma girişimlerinde bulunurlar. Üç gün sonra Sultan Edirne'ye, Türk donanması da Gelibolu'daki üssüne döner. Batı ülkelerine yollanan casusların, getirdikleri haberlere göre, Avrupalı kuvvetler kendi aralarında harp halinde-

⁴ M. C. Şehabeddin Tekindağ, "İbn-i Kemal'e göre Fatih'in İstanbul'u muhasara ve zaptı", *İstanbul Enstitüsü Dergisi* I (1955) s. 1-26 (Bibliyografya ve Memlûk kaynaklarını vermesi yönünden önemlidir), Müjgan Cumbur, "İstanbul'un 500 üncü fetih yıldönümü dolayısıyla tertiplenen sergilerle, yapılan kültür, san'at ve neşriyat hareketlerine dair", *Vakıflar Dergisi* IV (1958). (Bu sayı İstanbul fethinin 500. yılına armağan edilmiştir.). M. D. Mercangil - S. N. Özerdim "Fethin 500. yıldönümü dolayısıyla çıkan eserler", *T T K Belleten* XVII/67 (1957) s. 413-428.

dirler. Karaca Bey bir ordu ile Perinthos, Anchialos, Mesembria, Selimbria, Byzos ve diğer bazı yerleri tahrip etmekle görevlendirilir. Marmara Denizi ile Karadeniz arasında Bizanslılar elindeki bu yerlerden Selimbria ve Mesembria karşı koyuyor, diğerleri Türklerin eline geçer. Bu tarihten sonra diplomatik faaliyetler sıklaşır. İstanbul savunması yanında Galata'nın savunmasına da özen gösterilir. Bu husustaki hazırlıkların detayları gün gün incelenmiştir. 1453 yılı en geniş ele alınan kısımdır (s. 67-91). Gerçi yalnız bu derlemede değil, her araştırmada bu tarih en geniş kapsamlı ele alınmıştır. Prof. Pertusi, İstanbul içinde yapılan hazırlıkların detayı üzerinde durmaktadır. Bunun yanında Türk ordusunun kuşatma hazırlığını ve nerelere yerleştirildiğini de göz önünde tutmuştur. Türk ordusunun sayısı da inceleme konusudur (s. 73). Kuşatma sırasında kullanılan topların cinsi, çapları ve atış gücü de ele alınmıştır (s. 74-76). 12 Nisan günü başlayan bombardıman yanında Therapia ve Studion kaleleri yanında Prinkipo (Büyükada) donanma komutanı Balta Oğlu Süleyman tarafından ele geçirildi. 20 Nisan günü Bizans'a yardıma gelen üç aded Cenova tüccar gemisi, Sicilyadan yiyecek getiren bir Bizans gemisi ile donanmanın kuşatmasını yararak Haliç'e girer. 22 Nisan günü Türk donanmasının Haliç'e indirilme girişimi yapılır. 28 Mayıs gününe kadar süren çatışmalar, 29 Mayıs günü biter. Bu günlerin detayına burada inmiyoruz. 31 Mayıs günü yağmanın sonunu ilân eden II. Mehmed ordunun kışlaya, donanmanın üssüne dönmesini emreder. Bu satırlarda meydana gelen kayıplar tartışılır. Derleyenine vardığı sonuca göre ölü sayısı 35-40.000, esir sayısı 20-25.000 kadardır. Para kaybı Venedikliler için yüzbin, Cenovalılar için üç milyon duka altınıdır.

1 Haziran günü Galata'daki Cenova temsilcilerini kabul eden Fatih istedikleri fermanı verdikten sonra Galata surlarının önemli bir kısmını yıktırtır. 12 Haziran günü İstanbul kuşatmasından kaçan Venedik gemileri Modon limanında Kudüs'e gitmekte olan hristiyan hacı adayları ile karşılaşır ilk haberleri verirler. Aynı gün Cenova Cumhuriyeti Galata'daki Cenova Podesta'sına yazdığı yazıda, yönetim hususunda bazı tavsiyelerde bulunur. 14 Haziranda aynı hükümet, Şark taraflarındaki yöneticilerine Giovanni da Mare vasıtasıyla Sakız, Galata ve İstanbul'da önemli bazı görüşmeler yapacağını haber verir. 22 Haziran günü Edirne'ye dönen Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'da Karışdıran Süleyman Bey'i Subaşı olarak atar. 5 Temmuz günü Venedik Senato'su donanma komutanı Jacobo Loredan ve yeni elçi Bartolomeo Marcello'ya yeni talimat verir. 12 Temmuz günü Fatih için 1200 duka tutarında hediye verilmesi kararlaştırılır. Bu tarihten sonraki girişimler İtalya'da sürekli bir sulh sağlayıp, Türklere karşı yeni bir harp açılmasıdır. 16 Ağustos günü Venedik'e, Fatih Sultan Mehmed'in harp hazırlıklarına giriştiği haberi ulaşır. Venedik Cumhuriyeti muhtelif yerlerdeki gemicilerin yeni hazırlıklara girişmeleri emreder, Papalık'tan da destek bekler. Fakat hiç biri Türklerin yeni fetih hazırlıklarını önleyemez. Papa V. Nicolo tarafından yapılmak istenen Haçlı Seferi daha başlangıçta bile uygulanamaz. 91. sayfada bu konuda yararlanılan kaynakça gösterilmiş, ayrıca işlenen veya ele alınmayan kaynaklardan da 1453 yılı olaylarına dair bilgiler alındığı belirtilmiştir.

İstanbul'un Fethine kişisel katılma olanağı bulanların bıraktıkları metinler incelendiği zaman, her biri için giriş yapıldıktan sonra hangi metinlerin kullanıldığı yanında ilgili basılı olmayan metinler de dikkatten uzak tutulmamıştır. Prof.

Pertusi dip notu yerine, en sona koyma yöntemi uygulamıştır. Her gözlemci hakkında daha önce yapılmış araştırmaları da kaynakça olarak göstermiştir. Burada da ele alınan müelliflerin belli başlı özelliklerine değinıyoruz.

Nicolo Barbaro: s. 5-38, ek notlar s. 345-371, 187 tanedir.

Venedikli soylu bir aileden gelen bu tüccar, memleketine döndükten sonra 2 Mart 1451 - 29 Mayıs 1453 tarihleri arasındaki olayları içeren bir "Günlük" kaleme almıştır. Geçen yüzyıl sonlarında eklerle yapılan yayını dilimize de çevrilmiştir⁵. İstanbul Fethi ile ilgilenen her araştırmacının ilk baş vurduğu yapıttır. Prof. Pertusi, basılı metin yanında Venedik'deki Marciana Kütüphanesi'nde saklı yazma nüshayı da ihmal etmemiştir. Böylece yayın sırasında meydana gelen bazı ihmallere de değinmiştir. Bunlar sırasıyla: 1 — Başlık Barbaro tarafından verilmemiş ve sonradan yapılmış bir yakıştırmadır. 2 — Metni yayınlayan Cornet, kendine göre değiştirmeler yapmıştır. 3 — Barbaro'nun bir akrabası tarafından yazma metne eklenen bazı notlar ihmal edilmiştir. 4 — Yayınlayan, metinde okuyamadığı kısmı nokta koymak suretiyle okuyanları şaşırtmıştır. Varılan sonuç, "metnin yeni filolojik kriterlerle yeni baştan yapılmasıdır". Metnin dil özelliğine dair bazı bilgiler de verilmiştir. s. 8-38 arasındaki metin İtalyanca olmakla beraber Venedik lehçesinin özellikleri göz önünde tutularak okunmalıdır.

Angelo Giovanni Lomellini: s. 39-51, ek notlar s. 371-376, 35 tane.

İstanbul'un Türkler eline geçtiği sırada Cenova'nın Galata Podesta'sı idi. Şimdiye kadar, Barbaro metnine konan not yüzünden, Podesta görevinde Angelo Zaccari'nin bulunduğu zannediliyordu. Hayatı hakkında az şey bilinen bu zat, 17 Mayıs 1452 tarihinde Podesta idi. Daha sonra yapılan bazı atamalara rağmen, kuşatma sırasında gene aynı görevde bulunuyordu. Cesur biri olmadığı anlaşılan bu zat, kuşatma sırasında elinden geleni esirgemediğine dair raporlar yazar. Bir süre daha görevinde kalırsa da kısa bir zaman sonra onu Sakız adasında görürüz. Gerekli yayın, çeviri ve kaynakça bilgileri verildikten sonra, esas mektubun yayınına geçilir (s. 40-51). Latince olan mektup bir sayfada, karşı yüzünde İtalyanca çevirisi, kelime özellikleri de dip kısımlardadır. 23 Haziran 1453 tarihini taşıyan mektupta vatandaşları korumak için büyük çaba gösterdiğini, Fatih'ten hemen sonra Türk Sultanına elçilerle hediyeler yollayıp sulh içinde bulunduğunu ve bir anlaşma yapabildiğini anlatır. Sultan geri dönenlerin mallarının iade edileceği garantisini verince, Sakız adasına kaçanlara geri gelmeleri haberi gönderilir. Venedik balyosu Girolamo Minotto ve oğlu yedi Venedikliyle, Katalan konsolosu Pere Julià beş-altı Katalanla birlikte idam edilmişlerdir. Sakız Adasına yollanan bir kul aracılığı ile haraç istendiği gibi, Kefe ve diğer Karadeniz'deki kentlerden de haraç istendi. Bu zatın yeğeni Türk sarayı için devşirilir. Kurtarma girişimleri sonuç vermediği gibi yeni bazı gençler de devşirilir.

Kiev'li Isidor: s. 52-111, ek notlar s. 376-389.

Ortodoks Kilisesi tarafından önemli yerlere gönderilen bu din adamının çeşitli mektupları ele alınmıştır. Kuşatma sırasında aktif bir rol oynamıştır. Başın-

⁵ N. Barbaro, *Konstantiniye Muhasarası Ruznamesi*, İstanbul 1953. Çev. Ş. T. Diler. Bu yayında aslında bulunan belgelerin çevirisi yapılmamıştır. İstanbul Fetih Cemiyeti yayınıdır. Tükenden birinci baskısından sonra ikinci baskısı da yapılmıştır.

dan yaralı olarak Galata'ya götürülmüş, orada bir Türk gemisiyle Foça'ya yollanmıştır. Kişiliğini açığa çıkartmaktan korktuğu için bir fırsatını bularak önce Sakız adasına oradan da Girit adasındaki Hanya kentine kaçar. Buradan İstanbul fethine dair mektuplarını yollar. Beş tane olan bu mektuplar sırasıyla: Papa V. Nicolo'ya, Kardinal Bessarione'ye, Dünyadaki İsa Müminlerine, Papa'ya ve Venedik Doge'sine. Mektup metinlerinin hangi yazmalarda bulunduğunu işaret etmiş (s. 54), yapılan kaynak çalışmalarıyla beraber ilgili araştırmalar da gösterilmiştir. Prof. Pertusi, bu din adamının Burgonya Dük'ü III. Filip'e yazdığı mektuba ayrı bir önem verir. Şimdiye kadar yayınlanmayan ve araştıranların dikkatinden kaçan bu mektupta Cenovalıların savunması yapılmıştır (s. 55-57). Latince olan metinlerin karşı tarafına İtalyanca çevirileri verilmiştir (s. 58-111). Mektupların herbirinde karşılaştığı ve tanık olduğu olayların etkisinde kaldığı ve müthiş bir güce kavuşan Türkleri durdurmanın güçlüğü yanında birleşme zamanının geldiği de işaret edilmektedir. Türk ordusu, donanması ve topçu güçleri hakkındaki verdiği rakamlar daha önceki sayfalarda Prof. Pertusi tarafından tahlil edilmiştir. Prof. Pertusi mektuplara ayrı ayrı notlarla birlikte, önemli kişilere yazılmış bu mektuplara çok yararlı açıklamalar koymuştur. Kanımca en dikkati çeken taraf Venedik Cumhuriyetine yazılanıdır. Zira yapılması düşünülen bir Haçlı Seferi için diplomatik faaliyetler ancak bu Cumhuriyet tarafından gerçekleştirileceği kanısı her zaman için yaygındı. Yapılan bütün hazırlıkların hiç bir sonuç vermiyeceğini çabuk kavrayan Venedik Senato'su Osmanlı Devletiyle yeni bir anlaşmayı fazla geciktirmedi.

Kiev'li Isidor'un "familiaris": s. 112-119 ek notlar s. 389-390.

Girit adasındaki Hanya'dan 15 Temmuz 1453 günü Papa'ya bir mektup yazan bu din adamının latince metni, İtalyanca çevirisiyle verilmiş. Bazı yunan metinlerinin çevirisini yapan bu zat için, Prof. Pertusi, Francesco Griffolini ismini yakıştırmıştır. İstanbul'dan kaçtıktan sonra Bursa yoluyla Foça'ya yollandıklarını ve orada tanıdıkları için Sakız adasına kaçtıklarını yazmıştır.

Sakız'lı Leonardo. Midilli Arşövek'i: s. 120-171 ek notlar s. 390-407.

İstanbul fethinin bu canlı tanığı günümüze kadar en ilgi çekenlerinden birisidir. Parlak bir din eğitimi ve kariyerinden sonra İstanbul'da Kiliseler Birliği için büyük çaba gösteren Leonardo, Sakız adasından 16 Ağustos 1453 günü mektubunu devrin Papa'sına yazdı. Buraya nasıl gittiğini bildirmeyen rahibin, Isidor ve adamıyla beraber aynı yolu izlediğini Prof. Pertusi ileri sürmekte ve ayrıca 1462 yılında yazılan "Limni'nin Türkler tarafından alınışı" adlı raporun onun tarafından değil sonraki Midilli Arşövek'i Benedetto tarafından yazıldığı savını ortaya koymaktadır. Bir çok basılı metni bulunan Leonardo raporundan altı adet yazmayı gördüğünü söyleyen Prof. Pertusi, bir o kadar daha yazma nüsha bulunacağı düşüncesindedir. Daha sonra yapılan metin yayınları, muhtelif dillere yapılan çeviriler ve kaynakça bilgisi gelmektedir. Latince olan esas metnin karşı tarafına İtalyanca çevirisi konmuştur. "Burada gözyaşları ve üzüntüler arasında İstanbul'un son tahribini ve kısa bir süre önce kendi gözlerimle gördüğüm ve seyrettiğim felaketi anlatacağım" cümlesiyle başlayan Leonardo, başarısızlıkla sonuçlanan birlik çabalarından sonra "İstanbul, Galata ve yakın kentlerin üzerinde Türk'ün sert şimşegi çaktı" diyerek,

Türk Sultanı ve ordusu hakkında bilgi vermeğe başlar. Daha sonra kentin nasıl kuşatıldığı ve gelişmeleri hakkında satırlar bulunmaktadır. Bombardıman hakkında verdiği bilgiler de dikkati çeker. Türk toplarının yapılışı ve güçleri daha önceki sayfalarda ele alınmıştı. Daha sonraki gelişmeleri kendi görüş açısından anlatan Leonardo, Türk paşalar arasındaki çekişmeleri de haber veren bir kişidir. Kuşatmanın son gününde meydana gelen yığınlık da canlı bir şekilde anlatılır. Kaçmak üzere olan yabancı komutanlar yanında Bizans ileri gelenlerinin yanında bulunan Leonardo belli başlı kaynaktır. Prof. Pertusi koyduğu notlarla bu çok önemli bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırmıştır.

Jacobo Tedaldi. s. 172-189, ek notlar s. 408-415, 40 tane.

İstanbul kuşatmasına fiili olarak katılan Floransalı tüccarların hayatı hakkında pek az bilgi vardır. Daha önceki bazı araştırmacıların da dikkatini çeken Tedaldi'nin basılı metinler yanında yazma olan esas metinlerine de bakılmıştır. Bu yayının özelliği eldeki yazma metinlere göre iki ayrı basılı metnin elde edilmesidir. Karşılıklı iki sütun halinde verilen İtalyanca metinler, aradaki boşluklar da işaret edilmek suretiyle verilmiştir. Türk ordusu ve donanmasının sayısal gücü yanında, Vezirlerin tutumlarına da değinilmiştir. Şehir içindeki girişimler hakkında da bilgiler vardır. 415. sayfadaki 37 numaralı nottan anlaşıldığına göre, esas metne girmemiş bir paragrafta Karamanoğlu İbrahim Bey, Osmanlı Sultanına karşı girişilecek bir harekâta katılmağa hazırdır. Tedaldi'nin metinleri önce latince kaleme alınmış ise de fransızca çevirilerin yazma metinleri bulunmaktadır.

Giacomo Campora. Kefe Vescovo'su. s. 190-197 ek notlar s. 416 vd. 5 tane.

Bohemya kralı Ladislaos'a yazılan mektubun Latince metni ve karşı tarafına İtalyanca çevirisi verilmiştir. Kuşatmaya kişisel olarak katılmayıp, dinsel bir görevle Şark topraklarında bulunduğu sıralarda duyduğu bazı olayları kaleme almıştır.

Ubertino Puscolo. s. 198-213 ek notlar s. 417-421 23 tane.

Brescia'lı hümanist grekçe metin toplamak için geldiği İstanbul'da kuşatmaya tanık olmuş, tarih metni olmamakla beraber özgün haberler kapsayan Latince bir destan yazmıştır. İtalyanca çevirisi de verilen bu metnin başında II. Mehmed'in kişiliği belirlenir. Tahta çıktıktan sonra Bizans İmparatoru ile yaptığı anlaşmaya karşın fetih fikrini gizli olarak geliştirmektedir. Prof. Pertusi koyduğu uzun notlarla bunun tarihsel belgelerini ve notlarını da vermektedir. Kuşatma altındakiler karşı tedbirleri ve aralarındaki çekişmeler de destanda yer almıştır.

Giorgio Sphrantzès s. 214-225 ek Notlar s. 421-424, 17 tane.

Son devir Bizans tarihçiliğinin bu seçkin kişisinin 26 Mart 1452 den Aralık 1453 arasında değindiği bazı konular incelenmiştir. Grekçe verilen metnin karşı tarafına İtalyanca çevirisi de konmuştur. Bu tarihçinin yaptığı küçümsemeler, Prof. Pertusi tarafından tenkit edilmiştir. Yayın daha çok Grekçe metnin tahlilidir. Eşi ve çocuklarıyla birlikte Türklerin eline düşen ve yüklü bir fidye karşılığı kurtulduğunu anlatan müellifin, sonradan bazı ekler yapılan bir metni daha bulunmaktadır.

Samile (veya Samuele). s. 226-231 ek notlar s. 424-427, 13 tane.

Aslı almanca olan metnin İtalyanca çevirisi verilmiştir. Daha önce N. Iorga tarafından iki kez ele alınan bu kişinin kim olduğuna dair bazı fikirler ileri sürüldükten sonra yapılan araştırmalara değinilmiştir. 6 Ağustos 1453 tarihli bu mektupta kısa fakat öz bilgiler verilmiştir. Kuşatmaya katılan ve esir düştükten sonra fide karşılığı kurtulan din adamının Haliç üzerine kurulan köprü hakkında verdiği bilgiler dikkati çeker.

Tommaso Eparchos ve Giosuè Diplovatatzes(?) s. 232-239 ek notlar s. 428- 432.

İstanbul'un fethine dair Almanca bir metnin kimin tarafından kaleme alındığına dair, yapılan araştırmadan sonra varılan sonuç, kuşatmaya katılan bir İstanbullu veya Avrupa'dan yollanan Almanın, kuşatmadan hemen sonra kaleme aldığıdır. Iorga'nın da daha önce zikrettiği bu din adamının verdiği bilgilere Prof. Pertusi büyük bir önem vermiştir. Daha kuşatma öncesinde Boğazkesen Hisarının yapımında meydana gelen olaylara bile dikkati çeken bu kişinin, İstanbul'daki bazı kültürlü ileri gelen ailelerle görüştüğü anlaşılıyor.

Gennadio Scolario s. 240-253 ek notlar s. 432-434, 27 tane.

Fatih Sultan Mehmed tarafından Bizans'ın fethinden sonra Ortodoks Kilisesi Patriği atanan bu kişi hakkında epey yaygın yapılmıştır⁶. Burada İstanbul'daki Azize Pammakaristos (şimdi Fethiye Camii) manastırında yazdığı "Şehrin alınışı ve patriklik makamından feragatine dair mektubun", Grekçe metni verilmiş karşı sayfaya İtalyanca çevirisi konmuştur. Latin ve Ortodoks kiliselerinin birleşme fikrine şiddetle karşı çıkan bu din adamının metni tarihsel olayları aktarmaktan çok, bu felâketin bir Tanrı gazabı olduğuna dair o devrin telakkisini yansıttığı için önemlidir.

Ostrovica'lı Costantin s. 254-260 ek notlar s. 434-438, 22 tane.

İstanbul'u kuşatan Türk ordusunda görevli bu Polonya'lı asker, ülkesine döndükten sonra yazdığı anıları çok tanınmış ve hakkında çok yaygın yapılmıştır⁷. Yalnız İtalyancası verilen bu metinde fazla detay bulunmaz.

⁶ T. Halasi Kun, "Gennadios török hitvallasa", *Körösi Csoma - Archivium* 1936 s. 139-147. Türkçeye çevirisi R. Özdem "Gennadios'un itikatnamesi", *Ülkü* X/60 (Şubat 1938) s. 520-540. Aurel Decei "Versianea turceasca a confesiunii patriahului Ghenadie II Scholarios scrisa la cererea sultanului Mehmed II" şu eserde: *Omagiu inalt prea sfintiei sale Dr. Nicolae Balan*, Sibiu 1940, 39 sayfa. Bu sayfaların tahlili için bk; T. H. Kun "Yayınlar üzerine" *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi* VIII/1-2 (Mart - Haziran 1950) s. 252-260. Aurel Decei sonradan makalesini kısaltarak çevirmiştir. "Patrik II. Gennadios Skolarios'un Fatih Sultan Mehmed için yazdığı Ortodoks i'tikad-nâmesinin türkçe metni", *Fatih ve İstanbul I/1* (29 Mayıs 1953) s. 99-116. Vladimir Mirmiroğlu, *Fatih Sultan Mehmed II Devrine ait Tarihi Vesikalar*, İstanbul 1945, s. 57-84. A. Decei'nin ilk yayını ile M. Crusius'un *Turco-Graecia* adlı kitabından yararlanarak, Sultan ile Patrik arasındaki ilişkileri ve metinleri incelenmiştir.

⁷ Polonyalı yeniçerinin anıları araştırmacıları bir çok yönden etkilemektedir. Verdiği tarihsel bilgilerin eskiliği yanında dil yönünden de bazı özellikleri bulunmaktadır. Son zamanlarda almanca ve ingilizce çevirilerinin de yapılması, önemini

Nestore Iskender (veya Iskander) s. 261-298 ek notlar s. 438-449, 72 tane.

Aslı Rusça olan bu metnin İtalyancası verilmiştir. Gençliğinde Türklerin eline düşüp müslüman olan bu kişi, İstanbul'un fethi sırasında gördüklerini yazdığı gibi, daha sonra görüştüğü bazı kişilerden notlar toplamış ve "bütün bu topladıklarımı Hıristiyanlara adıyorum. Tanrının isteğiyle meydana gelen bu gerçekten çok korkunç ve ürkütücü olayı öğrensinler" demiştir.

Nestore'nin verdiği bilgilerin sonradan bazı destanlara katılması ve yapılan yeni müdahaleler yüzünden tam bir metin elde etme zorluğuna da değinilmiştir. Gösterdiği tek örnek de savunulardan Giovanni Giustiani Longo'nun yaralanmasına dair bilgidir. Bir yerinde kuşatmanın son günü bir top güllesiyle göğsünden yaralandığını, bütün gece yarı ölü dururken sabah vakti doktor tarafından tedavi gördüğü ve savunmaya katıldığıdır. Daha sonra ise, aynı kişinin ertesi günü sol omuzundan yaralandığı ve ölü gibi yere düştüğü zaman adamları tarafından, taşındığıdır. Prof. Pertusi bir tek bu yaralanma haberi üzerinde bile diğer bütün kayıtları karşılaştırmış ve Cenovalı savunucunun bir tek yara aldığı sonucuna varmıştır. Hatta daha ileri giderek Giovanni Giustiniani'nin yaralanmadığı ve böyle bir hava yarattığına dair kayıtlarada değinmiştir. Bütün bilgilerin karşılaştırılmasında, Nestore'nin kuşatmadan sonra bazı Venediklilerden bilgiler topladığı anlaşılıyor. Bu tanığın verdiği bilgiler XVI. yüzyılda bazı destanlara da esin kaynağı oldu. Prof. Pertusi bütün yayınları ve kaynakçayı tenkit süzgecinden geçirdikten sonra yaptırdığı çeviriyi kitabına koymuştur. İstanbul'un öyküsü başlığını taşıyan metin II. Mehmed'in hazırlıklara giriştiği kısmıyla başlar. Her bir şüpheli kısma uzun notlar koyan Prof. Pertusi, konulara açıklık getirmiştir. Hıristiyanlar arasındaki çekişmeler de dikkatten kaçmamıştır. Fakat çok iyi hazırlanmış Türk ordusu karşısında daha fazla savunmanın olanaksız olduğu da itiraf ediliyor. Yapılan sert hücumlar sonunda kente giren Türkler istediklerine kavuşur. Her iki tarafın kuşatma sırasındaki durumları hakkındaki gözlemlerini veren Nestore'nin kuşatmada esir edildikten sonra müslüman edildiği ve paralı asker olarak çarpıştığı ve bazen de saklandığı anlatılıyor. Rus ve diğer Slav tarihçiler İstanbul'un Türkler eline geçmesinden sonra Bizans verasetinin kendilerine geçtiği hükmünde birleşirler. Nestore ve ona ek yazarlar bu kanaatin ilk belirtileridir. Ölü Bizans İmparatorunun cesedini dört melek Ayasofyaya taşıyıp ona silahlarını iade edecek ve düşmanlarını yenmesini isteyecekler. İmparatorun dört çocuğu dünyaya hakim olacak. 265. sayfada bu destanın nasıl geliştiğinin bir şeması da verilmiştir.

Yukarıda özeti verilen batılı tanıklardan sonra Türk tanıklara değinilmiştir. Akşemsetdin'in bugün Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan E. 5584 kod

korduğuna delildir: Amerika'da yapılan yayında esas metin ve İngilizce çevirisi verilmiştir: *Memoirs of a Janissary*, Ann Arbor 1975, tanınmış türkologlardan Svat Soucek tarafından notlar eklenmiştir. Almanya yayını; *Memoiren eines Janitscharen oder türkische Chronik*, Graz-Köln-Wien, 1975. Göremediğimiz bu yayının tahlili için bk. Kemal Beydili, *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Enstitüsü Dergisi* 7-8 (1976-1977) s. 431-444. Prof. Pertusi, bu yeniçerinin anıları üzerinde çalışan meslekdaşı A. Danti'nin çalışmalarından yararlanılarak İtalyancaya çevirisinin hazırlandığını haber vermektedir (I. s. 255).

numaralı tanınmış mektubun çevirisidir. Genç Amerikalı türkolog R. Murphey'in İngilizceye yaptığı çeviriden, derleyici yararlanıp İtalyancasını koymuş ve notları da eklemiştir (s. 299-303).

Mario Grignaschi'nin İtalyancaya çevirdiği Tursun Bey'in Tarih-i Ebul Feth ve bu kaynaktan büyük ölçüde yararlanan Kemalpaşa zade'nin Tevârih-i Âl-i Osman adlı eserinde büyük ölçüde yararlanan Prof. Pertusi, diğer kayıtlarla karşılaştırdığı notları koymuştur (s. 304-331) ⁸.

Ek üç harita sırasıyla: İstanbul'un Orta Çağ planı, 1481 yılında Osmanlı İmparatorluğu ve İstanbul'un civarındadır. s. 339-344 arasında doğrudan kullanılan kaynaklar, kaynakça ve ilgili kısaltmalar gösterilmiştir.

Özetlemeğe çalıştığımız bu külliyyatın ikinci cildinde Feth'in Dünyadaki Yankısı incelenmiştir. İlk cilttekinine uygun bir tarzda bilmediği dillerden çevriler yaptırtan Prof. Pertusi, ek notları buraya da koymuştur. İç sayfadaki başlık "Garpta ve Şarkta Yankılar"dır.

Paolo Dotti s. 11-17 ek notlar s. 429-430, 9 tane.

Girit adasında sürgünde bulunduğu sırada, ilk gelen kaçkınlardan elde ettiği bilgileri, 11 Haziran günü kardeşine yazan Padova'lı hukukçu daha önceki araştırmacılar tarafından bilinmekteydi. Burada esas Latince metni ve İtalyanca çevirisini veren Prof. Pertusi, yazanın içinde bulunduğu ruh bozukluğuna değinmiştir.

Venedik Senato'su s. 18-29 ek notlar 430-433.

29 Haziran günü İstanbul'un Türkler tarafından fethedildiği haberini alan Venedik Senato'su yaptığı toplantılar sonunda Papa V. Nicolò ve Aragona kralı V. Alfonso'ya yazdığı mektuplarda bütün hıristiyanlığın gün geçtikçe artan Türk gücü karşısında büyük bir tehlike içinde bulunduğu ve Papa'nın girişeceği bir Kutsal İttifaka her zaman için hazır olduklarını bildirmiştir. Fakat Venedik Cumhuriyetinin bu girişimi açık değildir. Daha 8 Mayıs 1453 günü kuşatılmış bulunan İstanbul'a bir donanma gönderme ve elçi Bartolomeo Marcello'yu Osmanlı nezdine yollayıp Bizans İmparatoru ile kabul edilebilecek bir anlaşma sağlanmasına dair karar almıştı. 5 Temmuz günü alınan bir seri kararlar sonunda ise, Eğriboz adasında demirli bulunan Venedik donanması komutanına, balyosuna mektuplar yazılması ve Fatih Sultan Mehmed ile sulh girişimlerinde bulunacak olan Bartolomeo Marcello'ya yardım etmeleri emredilmişti. 17 Temmuz günü elçiye yazılan yeni talimatta 10 Eylül 1451 tarihli anlaşmaya uygun yeni bir anlaşma yapması istenmişti. Eğer Sultan değişiklik isterse Senato'ya danışılacak. Sulh imzalanacağı zaman, Venedikliler tekrar İstanbul'a dönecekler ve tutsaklar geri verilecek. Zorluklar ile karşılaştığı zaman şifreli mektuplarla hemen haber yolluyacak. Bütün

⁸ Kemalpaşazade için bk. İ. Parmaksızoğlu, *İslam Ansiklopedisi*, mad. V. L. Ménage, *The Encyclopaedia of Islam*, mad. (Nihal) Atsız, "Kemalpaşa-oğlu'nun Eserleri", *Şarkiyat Mecmuası* VI (1966) s. 71-112. Tursun Bey'in yapıtı da yakın zamanda iki kez yayınlanmıştır: *The History of Mehmed the Conqueror*. Text in facsimile with english translation. Glossary, notes and index by Halil İnalçık and R. Murphey, 1978.

Mertol Tulum, *Tursun Bey. Tarih-i Ebû'l Feth*, İstanbul 1977.

bu girişimler Papa'lık tarafından sert bir tepkiyle karşılanınca Senato iki mazeret öne sürer: Şark'da bulunan Venedik topraklarına yeni hücumlar yapılmaması ve tutsak Venedikli vatandaşların kurtarılması. Yapılan görüşmeler Avrupa ülkeleri arasında yeni bir Haçlı Ordusunun kurulmasına yol açmayınca, Venedik Senato'su 18 Nisan 1454 tarihli anlaşmayı onaylar (s. 18-19).

Geniş bir özetini verdiğimiz girişten sonra, İtalyanca çevirileri karşı tarafa verilen Latince metinlerin yayını yapılmıştır. Ek notlar da da bazı belgelerden aktarmalar yapılmıştır. Bizanslı diplomatların Avrupa'daki Katolik mezhebine bağlı kralları ve devlet adamlarını harekete geçirmek için ne gibi çabalar sarf ettikleri kronolojik sıra ile verilmiştir. 1452 yılı sonlarına doğru hızlanan bu çabalarda Venedik Cumhuriyetinin yeri başka araştırmacılar tarafından ele alınmış ise de, Prof. Pertusi daha derli toplu hale getirmiştir.

Floransalı Fra Girolamo. s. 30-39 ek notlar s. 433-436, 6 tane.

Girit adasındaki Fransızca tarikatı papazlarından olan bu kişinin hayatı hakkında az şey bilinmektedir. Adı geçen adaya gelen Kardinal Kiev'li Isidor'dan aldığı bilgi üzerine Domenico Capranica adlı din adamına yazdığı Latince metnin aslı ve karşı sayfasına İtalyanca çevirisi verilmiştir. 5 Temmuz 1453 günü Hanya manastırında yazılan bu mektupta üzüntülerini bildirir.

Enea Silvio Piccolomini s. 40-67 ek notlar s. 434-437.

Sonradan Papa II. Pius adı ile şöhret yapan bu din adamının Fatih Sultan Mehmed devrindeki girişimleri çok iyi bilinmektedir. Prof. Pertusi'nin Latince metni ve İtalyanca çevirilerini verdiği mektuplar sırasıyla şu şahıslara yazılmıştır: Papa V. Nicoló'ya, Cues'li Nicola'ya, L. Boenvoglienti'ye. Burada her bir mektup için ayrı ayrı metin ve kaynakça araştırması yapılmış ve ayrı dip notları konmuştur. Piccolomini İstanbul'un Türkler eline geçişi sırasında Siena vescovo'su idi. Sırbistandan gelen haberler üzerine yazdığı mektuplar arasında Prof. Pertusi üçüncüyü en seçkini sayar. "Âlemin hakimi İtalyanlar iken şimdi Türklerin hükümlerini başlıyor" (s. 64-65) tarzında ifadenin bulunduğu mektupta, Avrupa devletleri arasındaki çekişmeler ve Türklerin gücüne değinilmiştir. Yakında daha bazı tehlikelerin Avrupa'yı tehdit edeceğine dair Piccolomi'nin görüşleri doğru çıkmıştır.

Trabzon'lu Giorgio s. 68-79 ek notlar s. 437-438, 3 tane.

Fatih Sultan Mehmed'e 1453 yılının Temmuz ayında sunulan metnin Grekçe aslı ve karşı tarafa İtalyanca çevirisi verilmiştir. Hıristiyan inanışının gerçekliği başlığını taşıyan bu metinde genç hükümdarın şahsiyeti methedilmiş ve onun dünya üzerinde tek bir kişi olacağı sanısı verilmiştir. Çok iyi bildiği antik devrin Sezar, Anibal ve Büyük İskender'ine benzetilen genç padişah Şark'dan Garb'a yürüyüşün sembolü olacaktır. Bu arada da gerçek birliği sağlayacaktır. Böyle bir birliği sağlayacak kişi yerde ve gökteki insanlarla melekler tarafından kutlanacaktır. Sen büyük emir bu büyük girişimi ancak gerçekleştirecek bir kişinin (s. 76-77) tarzında ibarelerle doludur. Ek notlardan uzun olan üçüncüsünde iki din arasındaki temel ayrılıkların neler olduğu ve bunu gidermek için önerilerin neler olduğuna dair teklifler yapılmıştır. Din felsefesi konusunda giren bu bahislere karşın, hümanizma döneminin ileri gelen fikir adamlarından birisinin Türklerin siyasi gücü yanında din toleransına değinmesi bir kültür yeniliğidir.

Sommern'li Enrico s. 80-97 ek notlar 438-439, 4 tane.

11 Eylül 1453 günü Roma'da kaleme alınan bu rapor, gelen haberlerin bir derlemesidir. Metin Latince'dir ve karşı sayfaya İtalyanca çevirisi verilmiştir. Giriş kısmında haberlerin kimler tarafından yollandığı tahlil edilmiştir. Prof. Pertusi bu haberler arasında gemi yapımcıları ve adamlarının hayatlarının başışlanıp Türk donanması hizmetine konulmasına dair bilginin özgün olduğu savını ileri sürer⁹. Raporun son kısmında Eğriboz adası civarında 17 Türk gemisinin Venedik donanması tarafından tutsak edildiği haberi bulunmaktadır.

Franco Giustiniani s. 98-107 ek notlar s. 440-441, 9 tane.

Sakız adasından 27 Eylül 1453 tarihinde Cenova Doge'sine yazılan Latince mektubun aslı ve İtalyanca çevirisidir. Buradaki bilgilerden varılan sonuç. Adalarda yaşayan ahali gelen haberlerden ürkmekte ve Şark tecim dünyasının yıkılmasından endişe etmektedir. Önlenmesi için her türlü tedbirin alınması isteniyor.

Leonardo Benvoglianti s. 108-111 ek notlar s. 441-442, 6 tane.

Siena'nın Venedik Cumhuriyeti nezdindeki elçisinin ilk kez yayımlanan *dis-paccio*'sudur. Kardinal Kiev'li Isidor'dan edindiği bilgileri memleketine yollarken, Türk gücünün gelişmekte olduğunu da eklemiştir.

Lampo (veya Lampugnino) Birago s. 112-125 ek notlar s. 442-446, 9 tane.

"Papa V. Nicolò'ya, Türklere karşı yürütülecek askeri güç" başlığını taşıyan bu kısım Latince ve İtalyanca çeviri ile beraber yayınlanmıştır. Prof. Pertusi bu yapıt üzerine daha önce de durmuştu (bk. n. 1) Papa V. Nicolò, Türklere karşı girişeceği Haçlı Seferi hazırlıkları sırasında, adamlarından biri olan müellife Türklerin ordu ve donanmasına dair bilgi toplamasını emretmişti. Birago'nun bilgileri nasıl derlediği saptanamamış olmakla beraber, o devrin kültürlü yunanlılardan edindiği anlaşılıyor. İstanbul'un fethinden sonraki Türk idaresi ve askeri gücü hakkında çok iyi bilgiler topladığı Prof. Pertusi tarafından ileri sürülmektedir. Türk askeri düzeni hakkında en eski bilgilerden biri sayılan bu din adamının verdiği bilgilerin kısa bir özetine değinmek yerinde olur.

Böylece Türklerin, çok yaygın olan deyişle *Amyras* dedikleri kral Mehmed'dir ve emrinde o kadar büyük bir silahlı kuvvet ve zenginlikler vardır ki, uzun bir listesini bile çıkaramayız.

⁹ Türk deniz tarihçiliğine ait bilgiler XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra çoğalmaktadır. İlk devirlere ait eldeki az sayıdaki belge derlenmiş ve incelenmiştir. Bir dil klavuzu olmamakla beraber denizcilik tarihimize ait önemli bir çalışma olarak bk. H ve R. Kahane - A. Tietze, *The Lingua Franca in the Levant*, Urbana 1958. Bu kitabın genel karakterine karşı bazı görüşleri içeren Ahmet Caferoğlu'nun şu makalesine bakılabilir: "Çayka'dan Şayka'ya", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten 1970* s. 1-11. Eldeki en eski arşiv kayıtlarının tahlili için: Halil İnalcık, "Gelibolu", *The Encyclopaedia of Islam*, c. 3 mad. İlk devirlere ait kronolojik bilgiler için bk: S. Altıparmak - A. Yetişen - Y. T. Kurat, *Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi III üncü cilt 1 inci kısım ek. Deniz Kısmı (1299-1452)*, Ankara 1964.

Devletin düzenine gelince: İştittiğime göre beş altı tane danışmanı vardır ki, bakanları sayılır. Bunlara *vizir* denir. Bunların aracılığı ile devletini yönetir. Bunlardan biri bütün Avrupa'daki Türklere bağlı yerleri yönetir, Rumeli *paşa'sı* denir. Avrupa yöresinde oturan herkesin başvurduğu kişidir. İmparatorun yanında öyle bir yeri vardır ki, savaşa gittiği zamanlar dışında, diğer yöneticiler ve belirli seviyedeki kişiler herhangi bir şeref veya başka bir şey isteyecekler ise ona başvururlar. Onun yönetiminde eyaletlerde oturan valiler vardır ki, vergi müfettişi ve orduların parasını ödemeye görevlidirler. Bunlara *sancakbeyi* denir ki hepsi soylu, güçlü ve önemli kişilerdir. Bunların da emirleri altında bulunanlara *subaşı* denir ki şhirleri yönetirler. Bunların da yöneticileri vardır ve hakimlerle beraber buldukları yerlerde adalet dağıtırlar ve öyle sert ve seri kararlar verirler ki, şimdiye kadar bize ulaşanlar çok övünülecek ve pratik olanlarıdır. Bunlardan başka maaşa bağlı timarlılar vardır ki her birinin gelirine göre, beş ve altı atı bulunur ve imparatoru izlerler. Bunlar, çok sık, köylerin başıdır. Emirin ayrıca *ulufeci* denen, bizim paralı asker dediğimiz askerleri vardır ki, bir veya iki seyisi olan atlılardır (s. 117 ve 119 daki İtalyanca çevirilerden). Ordu sayısı hakkında bilgi vermeyen Birago, Yeniçerilerin sayısının onbinden fazla olmadığını söyler. Bin tane kadar *garip oğlanlar* çok iyi atlara sahiptirler ve düşmana sırtlarını dönmiyeceklerine dair asker yemini yapmışlardır. Yeniçerilerin nasıl eğitildikleri ve toplandıkları hakkındaki bilgilerden sonra disiplinsiz davranışlarına değinir. Giyimleri ve savaş sırasındaki tutumları hakkında, ellerinde hangi silahların bulunduğu ve askeri düzenleri hakkında da bilgi verilir. Donanma hakkında edindiği bilgi çok azdır. Fakat İstanbul'un alınışından beri sayıları çoğalır. Gelibolu'da üslenen deniz araçlarının başında bir *subaşı* bulunur. Deniz işleriyle herkes ona danışır ve sayıları hiç de az değildir. Prof. Pertusi verilen bu bilgilere notlar koyarken genellikle *Ordo Portae* adlı yapıttan yararlanmışır¹⁰.

Nicola Sagundino s. 126-141 ek notlar s. 446-449, 11 tane.

Osmanlı Türkleri hakkında ilk bilgiyi verenlerdendir. XV. yüzyıl hümanist kültürün seçkin kişisi Yunan ve Türk sorunlarını iyi bilen birisi sayılır. Daha önceleri de başka araştırmacılar tarafından ele alınan bu kişinin Aragona kralı V. Alfonso'ya söylediği nutkun Latince ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in gençliğine dair, ilk bilgileri veren ve onun kültür yönünü açıklayan önemli satırlar bulunmaktadır. İstanbul fatihinin nasıl yetiştiği ve nasıl bir düzenli ortam içinde bulunduğunu haber veren bu satırlar, bazı abartmalı bilgilerle de dolu olmasına karşın, genç Türk padişahının meziyet ve üstünlüklerini de ortaya koyar. Bu arada düzenli ordunun gün geçtikçe kuvvetlendiği ve süranın İtalya'ya geleceği de anlatılır. Karşı önlemlerin alınması da öneriliyor.

Papa V. Nicolò s. 142-149 ek notlar s. 449-452 9 tane.

1447-1455 yılları arasında papalık makamını işgal eden bu zatın, harp girişimlerinden çok bilim, sanat işlerine düşkün olduğu ileri sürülür. Gelişen Türk gücü karşısında hepsi kâğıt üzerinde kalan savaş projeleri hazırlanır. Kaldı ki sürekli olarak iki mezhep arasındaki uzlaşmaz tutumu da, İtalyan devletlerini İstanbul'a

¹⁰ Ş. Baştav, *Ordo Portae. Description grecque de la Porte et de l'armée du Sultan Mehmed II*, Budapest 1947.

yardım yollamaktan alıkoymuştur. İşte böyle bir ortam içinde bocalayan papanın vasiyeti gene İstanbul üzerinedir. Latince olan metnin İtalyanca çevirisi karşı sayfada verilmiştir. İstanbul'un Türkler eline geçmesine dair sorunları kısa ve gerçek tarzda ele alacağını bildiren Papa'nın, Bizans elçilerine her zaman yardım için söz verdikleri, fakat çok güçlü olan Türkler karşısında tek bunların yardımı yeterli olmadığı için diğer katolik krallardan da yardım isteklerini tavsiye ettiğini, boş sözler karşısında Bizans elçilerinin tekrar papalığa başvurduğunu açıklar. Fakat yapılan bütün yardımlar boşunadır. Prof. Pertusi verdiği yararlı ekler arasında ilk olarak 20 Nisan 1449 yılından 5 Haziran 1453 gününe kadar yapılan yardım girişimlerine ait notlar verir. 1452 yılında hazırlanan diplomatik faaliyete ait bol notlar verilmiştir. Venedik Cumhuriyeti'nin de bu girişimlerdeki yeri ayrıca belirtilmiştir. İkinci notta ise Papalık içersinde Bizansa herhangi bir yardıma taraf olmayanların güçlü oldukları yanısıra yardım etmelerine olanak bulunmayan ülkelerin ismi de sıralanmıştır.

Gelibolu'lu Rahibin mektubu s. 150-159 ek not yoktur.

1453 yılı sonlarına doğru yazılan bu Grekçe mektubun yayını ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Gerçek kişiliği saptanamayan bu din adamının, kuşatmadan sonra bazı tutsakları kurtarmak için para araması yönünden önem verdiğini bildiren Prof. Pertusi her hangi bir tamamlayıcı not koymaya gerek görmemiş.

Ducas s. 160-193 ek notlar s. 452-456, 33 tane.

1341-1462 yılları arasını kapsayan bir Tarih kaleme alan bu kişinin önemi üzerinde çok kereler durulmuştur¹¹. İstanbul'un fethine kişisel tanık olmamakla beraber bazı Yeniçerilerle görüşüğünü yazan bu tarihçinin Grekçe metni ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Basılı metinlerden başka esas metinleri de ihmal etmeyen Prof. Pertusi, uzun açıklamalar koymuş ve karşılaştırmalar da yapmıştır. İstanbul fethi yaklaştığı saatlerde, Fatih Sultan Mehmed ve kuşatma karşıtı Çandarlı Halil Paşa arasındaki diyalogu konu eden kısımla başlayan paragrafla beraber, kuşatılanlar kente yapılan son uyarma çağrısı da verilmiştir. Kent içinde ve dışında ne gibi hazırlıklar yapıldığına dair duyduklarını yazan Dukas'ın her zaman ilk elden kaynaklar arasında sayılması doğaldır. Türklerin İstanbul'a girdikten sonraki durum da bütün canlılığı ile anlatılmıştır. Son saniyeye kadar kenti kurtaracak meleş bekleyen Bizans halkı karşısında Türk askerlerini görünce kaçacak yer aramağa başlar. Son korunma yerlerinin ele geçirilmesi ve Galata ahalisine güvence verildikten sonra tamamlanan İstanbul'un kuşatması, Şehzade Orhan'ın da ortadan kaldırılmasıyla sona erer. Kent halkı kuşatmaların çadır-larına götürülür ve sensiz bir kent görünümü alır. Fakat yapılan araştırmalar bu sessizliğin o zaman için değil çok önceden meydana geldiği ve bunu gidermek için padişahın önemli önlemler aldığını ortaya koymuştur.

Laonico Chalcocondyles s. 194-227 ek notlar s. 456-461, 39 tane.

İsmi değişik şekilde yazılma azizliğine uğrayan bu Bizanslı tarihçinin Grekçe metni ve İtalyanca çevirisi karşı sayfada verilmiştir. Fatih Sultan Mehmed'in Rumelihisarı'nı yaptırmasından sonra başlayan bölümlerde, karada ve denizde

¹¹ Dukas, *Bizans Tarihi*, İstanbul 1956 çev. Mirmiroğlu.

yapılan diğer hazırlıklara da değinilmiştir. Bizans surları hakkında ve kuşatılanların hazırlıklarına da bilgi verildikten sonra kuşatma günlüğüne geçilmiştir. Bu husustaki detaylar üzerinde ayrıca durulmuştur. Buraya alınan son cümleye göre Türkler, vaktiyle Yunanlıların Troia (Truva) kentinde yaptıkları tahribatın intikamı almış bulunuyorlardı. Klasik kültüre çok yakın bu müellifin daha bazı benzetmeleri de vardır. İstanbul kuşatmasına kişisel tanık olmamakla beraber İtalya'ya haberlerden yararlanmıştı.

İmroz'lu Kritovulos s. 228-251 ek notlar s. 461-462, 14 tane.

Fatih Sultan Mehmed'in yanında uzun yıllar önemli görevlerde bulunan bu kişinin eseri çok önceden bilinmekte idi¹². 1451-1467 yıllarına ait tanık olduğu olayları kaleme alıp saygı duyduğu Türk sultanına sunan Kritovulos'un Grekçe metni ve İtalyanca çevirisi verilmiştir. Kuşatmanın son hazırlıkları ve Sultanın artık son emri verdiği andan sonraki satırlar, gene yararlı notlarla açıklanmıştır. Dilimize yapılan çeviriler yanında bu kişinin verdiği bilgilerin karşılaştırılması Türk araştırmacılar tarafından yapılmıştır.

Ruşça Anomin s. 252-253 ek not 462-3, 1 tane.

Latinlere karşı nutuk başlığı taşıyan bu kısa bölüm, Kiev'li Isidor'a karşıdır.

Bundan sonra Türk yazarlara sıra gelmektedir. Ele alınanlar sırasıyla: Kıvami, Neşri, Tacibey-zâde Cafer Çelebi, Hoca Sadeddin'dir. Meslekdaşlarına yaptırdığı İtalyanca çevirilere notlar katan Prof. Pertusi, karşılaştırmalar yapan bir bilim adamı olarak tarafsızlıktan ayrılmamıştır. Türkçe metinler elimizde olduğu için her hangi bir özete yer vermiyoruz (s. 254-289 notlar s. 463-471).

Tarih metinlerini bitirdikten sonra yazın alanında İstanbul fethinin yankılarına değinen derleyici, muhtelif dillerde yapılan yayınların metinlerini vermektedir. Her bir metindeki en ufak detayları gene bir araştırmacı titizliği ile incelenmiştir. Metinler s. 293-419, ilgili notlar da s. 471-493 arasındadır. Buraya alınan metinlerin yazarı belli ise kişiliği araştırılmış, adı belli olmayan anonimlerin yazın dünyasındaki yerine değinilmiştir. Tarih olaylarının yazın üzerine ne gibi etkiler yaptığı ve halk arasında dolaşan türkü ve destanların dayandığı olguların neler olduğuna dair son zamanlarda yazımızda da epey durulmaktadır. Elimizdeki bu derleme tarih sahasında çalışacak olanların en küçük kayıtları bile göz önünde tutmanın gerekli olduğunu ortaya koyar. Son kısımda ele alınanlar arasında yakında ilgi duyabileceğimiz kişi Ankara'lı Ermeni din adamı Abraham'dır. Esas metni yerine İtalyanca çevirisi verilen bu metin'i (s. 410-419 ek notlar da 491-493 arasında 32 tane), Prof. Pertusi İstanbul'un Türkler tarafından yeniden canlandırılması sırasında Ermenilerin katkısına dair haberler verdiğinden önemli saymıştır¹³.

¹² S. Eyice "Kritobulos ve Eseri", *Kubbealtı Akademi Mecmuası* VI/3 (Temmuz 1977)'den ayrıbım.

¹³ Ankara'lı Abraham daha önce şu makalede ele alınmıştır: H. Dj. Siruni "Le nom de la ville de Constantinople dans les textes armeniens et turcs", *Studia et Acta Orientalia* III (1960) s. 161-175. İstanbul kelimesinin gelişmesi için bk. H. Berberian "Stanbol (İstanbul) kelimesinin etimolojisine dair bir deneme", *İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Dergisi* VI/9 (Mart 1954) s. 187-192. Afif Erzen

Ankara hakkında kısa da olsa en eski bilgileri veren bu din adamı "İstanbul" ve "İslambol" terimlerini kullanan en eski müelliflerdendir.

Buraya kadar özetlediğimiz kişiler doğrudan ele alınanlardır. Prof. Pertusi ek bölümde ise, doğrudan kullanmadığı belgelerin ve kaynakların bir listesini vermiştir (s. 497-512). Fakat her birinin bulunduğu yeri ve ilgilenmiş araştırmacıları da işaret etmekten geri durmamıştır. Böylece bu konuda ihmal edilmiş bir kayıt bırakmamaya gayret etmiştir. Bilimsel çalışmalar için gerekli dizin de verilmiştir (s. 515-566). Son altı sayfa Grekçe isimlere göre düzenlenmiştir. Bütün özel adlar ve yer isimleri dizinde yer almıştır.

Sayın Prof. Pertusi'ye bu düzenli çalışmasından dolayı bir kez daha saygı ile anmak gerekir. Olayları tek taraflı ele almaması da yapının önemini büyük ölçüde arttırmaktadır. Yöntem ve düzenleme yönüne de büyük bir özen gösterilen bu eser, araştırmacılara büyük ölçüde malzeme vermektedir. XV. yüzyıl Türk âlemi için inceleme yapacak olanların belli başlı başvuru kitabıdır. Böyle yararlı bir yayını gerçekleştiren Lorenzo Valla vakfı ile yayıncı Arnaldo Mondadori de tebrike lâyıktırlar. İtalyan baskı sanatının en güzel örneklerinden birini verdikleri için kutluyoruz. İstanbul her yönü ile araştırmacıların dikkatlerini üzerinde toplayan bir kent hüviyetini yüzyıllar boyu taşıyacağı şüphesizdir. Arşivlerde ve kütüphanelerde bulunan sayısız belge araştırmacısını buldukça ortaya çıkmaktadır¹⁴. Türkler eline geçmesi gibi hâlâ güncelliğini koruyan konunun¹⁵ daha bir süre araştırmacıların tükenmeyen kaynağı olacaktır. Bu tarz girişimlerin çoğalmasını her zaman için bekleriz.

DR. MAHMUT H. ŞAKIROĞLU

"İstanbul şehrinin kuruluşu ve isimleri" *T T K Belleten* XVII/70 (Nisan 1954) s. 131-154. *İslâm Ansiklopedisi* ve *The Encyclopadia of Islam*'daki İstanbul maddelerinde bu kelimenin etimolojisi üzerinde durulmuştur.

¹⁴ Nitekim çeşitli araştırmalara defalarca konu teşkil etmiş olan G. M. Filelfo'nun *Amyris* adlı eseri, yakın bir geçmişte yayımlandı: A. Manetti tarafından, Bologna 1978. Bu kitabın ve A. Pertusi'nin eserinin karşılaştırmalı olarak hümanizma devri Türk telâkkisine dair bir araştırma: Anna Maria Cavalların, "L'umanesimo e i Turchi", *Lettere Italiane* 32/1 (1980) s. 54-74.

¹⁵ Aynı dönemde hazırladığı anlaşılın bu kitap: Kenneth M. Setton, *The Papacy and the Levant (1204-1571)*, c. 2 XV. yüzyıl, Philadelphia 1978, İstanbul'un fethine ait geniş bilgi vermektedir: s. 108-137. Fethin hemen sonrası s. 138-160.